

התעודות היווניות מנחל-צאלים ונחל-משמר

מאת

ב. ליפשיץ

א. הפאפירוסים מנחל-צאלים

בסביבת נחל-צאלים נמצאו שמונה קטעי-פאפירוסים, כתובים יוונית, מגודל שונה — מתשע שורות ועד שתי אותיות. הקטעים 1—2, שהם הגדולים שבהם, מכילים רשימות של שמות; הקטעים 3—6 הם ללא ספק חלקים של אותה תעודה, שכן כולם נכתבו באותה יד; הקטע 8 אף הוא חלק של רשימת שמות; ואילו הקטע 7, הקטן ביותר, הוא בן שתי אותיות בלבד. ברי, שלפנינו שרידים של תעודות רשמיות, כפי שיש ללמוד לא רק מתכנם של הקרעים השונים, אלא גם מצביונם הקאליגראפי.

הפאפירוס דק ומעובד יפה, צבעו צהוב בהיר וכן נשתמרה היטב הדיו השחורה, שבה נכתב. הטכסט נרשם על צד אחד של הפאפירוסים ואין עליהם אלו סימנים שהם של מחיקות. עובדה זו מעידה, שהתעודות היו יקרות לבעליהן, או לשומריהן, ולא היתה להם הכוונה להשתמש שוב בפאפירוסים למטרת כתיבה.

מספר 1 (לוח כ"ג, 1)

קטע זה, שגבהו 63 מ"מ ורחבו 82 מ"מ, כתוב בשתי עמודות: הימנית מכילה רשימה של שמות, בעוד שבשמאלית נשתמרו בשמונה שורות מספרים או שרידים שלהם. משמאל למספרים שרדה בארבע שורות, קבוצת-אותיות, שלפי שעה לא נתבררה לנו משמעותה. הכתב של הקטע מעיד על כותבו, שהיה סופר מאומן כהלכה במלאכתו. צורתו הברורה והנאה ואותיותיו הריגור-לאריות מקרבות אותו לטיפוס של כתב-הספרים. אף-על-פי שאותיות הרבה מחוברות זו לזו, כנהוג בכתב הקורסיבי, שומרת כל אחת מהן על דמותה המיוחדת. חלק ניכר מהן הוא מהסוג האונקיאלי. כך, למשל, האות A היא אונקיאלית בהתחלת המלה ולאחר האות I, ואילו באמצע המלה היא בדרך-כלל, קורסיבית-קטנה (מינוסקולה). האות I היא ישרה וגבוהה, אך היא משתלבת עם ה-E שלפניה, עם α קטנה (ראה שורות 1, 2 ו-8) וגם עם

ברוך ליפשיץ

ה־Σ (ראה שורה 1). האותיות E ו־Θ אף הן דקות ותמירות. הצלע הזימנית של האות Δ מורמת, כשהיא מתחברת עם האות הבאה אחריה (ראה, למשל, שורה 7). האות Δ היא תמיד אונקיאלית. הכתב מגלה נטייה קלה לצד ימין. והרי נוסח הקטע 1:

		[ὁ δεῖνα] Ἰακείμου
	ει	Ζαχχαῖος Ἰωσήπ[ου]
	Ι λς'	Ἀνανος Ἀιάνου
4	ξα'	Ἰησοῦς Ἰακκώβ[ου]
		Μιδδαῖος
		Ἰώσηπος Θαδδα[ίου]
	ΟΓΙ ο'	Ἐλίεζρος ἀδελφός[ς]
8	ΙΙ μδ'	Ἰάκειμος Ἀλλου ἀδελφός[ς]

ת ע ת י ק ה ש מ ו ת — פלוני בן־יקימוס, זכי בן־יוסף, חנן בן־חנן, ישו בן־יעקב, מידע, יוסף בן־תדי, אליעזר האת, יקימוס בן־עלי (?) האת. שלושה מן המספרים שבעמודה השמאלית ברורים הם, אך לא עלה בידנו לקרוא ולהשלים את קבוצת־האותיות שלפני המספרים. ניתן לשער, שאותן אותיות מופיעות גם בעמודה השמאלית של הקטע הבא. כן יש להניח, שהכינוי ἀδελφός נמצא גם ליד שאר השמות, אם במלואו או בצורתו המקוצרת. להלן נעמוד על משמעותו של כינוי זה.

אין באפשרותנו לקבוע, אם המספרים מכוונים לשמות שבקטע, או שהם שייכים לעמודה אחרת, שהיתה משמאלם. מכל־מקום ברור, שהמחבר — או המעתיק — חילק את הפאפירוס לעמודות, שביניהן הפרידו רווחים גדולים. אף עובדה זו מוכיחה, שהיתה זו תעודה רשמית, שנתחברה במשרד. הערותינו לגבי הכתב של הקטע חלות, כמובן, גם על הקטע הבא, שהרי, כאמור, שניהם נכתבו באותה יד.

מספר 2 (לוח כ"ג, 2)

גבהו של הקטע 91 מ"מ, רחבו 113 מ"מ. הרוחב שלו ושרידי האותיות בקצה הרצועה הדקה שמשמאל לעמודת המספרים מאפשרים לקבוע את שיעור הרווחים השווים שבין העמודות, שהוא 35 מ"מ, בקירוב. מן השורה העליונה שבקטע נשתמרו שרידים של שתיים־שלוש אותיות בלבד, שלא הצלחנו לקרוא. לשורה זו הקביל המספר העליון שבעמודה השמאלית. וזה נוסח הקטע:

	[EΙΩΓΙ] κε'	
	[EΙΩ]ΓΙ ιγ'	Ἰησοῦς Ἀηουί
	[Eι]ΩΓΙ ιθ'	Ἀδελφός
4		Ἰώσηπος
		Ἰησοῦς ἀδελ[φός]
		Ἰώσηπος ἀδ[ελφός]
		Ἰαπεινός ἀ[δελφός]
8	EΙΩΓΙ ξλ'	Ἑλληλος ἀ[δελφός]
	EΙΩΓΙ εφ'	Γαῖος ἀ[δελφός]
		Σέανος Σεά[νου]

[EΙΩΓΙ]λς'

Α

הקריאה של האותיות EΙΩΓΙ הכתובות במלואן בשתי שורות, נראית ודאית; ובהתאם לכך השלמנו אותן בשורות האחרות, אך אין בידנו להציע הסבר להן. לא מן הנמנע, שלפנינו תעתיק יווני של מונח עברי או ארמי. לפיכך אין גם באפשרותנו לקבוע את זהות היחידה הנדונה, אם היא יחידת-קרקע, או מידת היבש או הלח או איוו יחידה אחרת שהיא. תעתיק השמות — ישו בן-לוי, האח, יוסף, ישו האח, יוסף האח, טא-פינוס (העניו) האח, עלי (?) האח, גאיוס האח, שיע בן-שיע (האח?).

מספר 3 (לוח כ"ג, 3)

גבהו של הקטע 19 מ"מ, רחבו 32 מ"מ.

Ἰούδας

Ἀλεξαῖος Σειμαί[ο]υ

בשורה השלישית נשתמרו שרידים של אותיות. צורת האות ξ אפיינית היא לפאפירוסים ספרותיים מסוף המאה הא' לספה"ב. התעתיק — יהודה, אלקסיוס בן-שמע.

מספר 4 (לוח כ"ג, 4)

גבהו של הקטע 30 מ"מ, רחבו 47 מ"מ.

— —]ος υἱὸς ὀλόκληρος

מספר 5 (לוח כ"ג, 5)

גבהו של הקטע 41 מ"מ, רחבו 16 מ"מ.

Ἀλεξειμ — —

[ὀλόκ]ληρος

יש רווח ניכר בין השורה הראשונה לשנייה; בשורה השלישית נשתמרו שרידים בלתי־ברורים של כתב: $E\Phi...$

מספר 6 (לוח כ"ג, 6)

גבהו של הקטע 22 מ"מ, רחבו 22 מ"מ. הוא מכיל שלוש אותיות ברורות, שקל להשלימן: $[\alpha\delta\epsilon\lambda]\varphi\acute{o}\varsigma$ בפינה הימנית העליונה שרדו עקבות בלתי־ברורים של שתי אותיות.

מספר 7

קטע קטן זה, שגבהו 10 מ"מ ורחבו 14 מ"מ, מכיל את שתי האותיות KO . מתוך האות הראשונה ניתן להסיק, שלפנינו כתב שונה מזה של הקטעים הקודמים. גם הפאפירוס, שעליו נרשמו אותיות אלו בדיו שחורה, עבה יותר מן האחרים, ואף עיבודו גס יותר.

מספר 8 (לוח כ"ג, 7)

גם קטע זה, שגבהו 56 מ"מ ורחבו 56 מ"מ, נכתב ביד אחרת. הפאפירוס הוא דק ומעובד יפה. הכתב — בדיו שחורה — הוא ברור ויפה. האות Δ היא אונקיאלית, אף־כי שונה היא בצורתה מזו שבקטע 1. אף כאן שתי עמודות עם רווח ביניהן. בעמודה השמאלית כלולים סיומיהם של שלושה שמות, ואילו בימנית — מספרים, הבאים לאחר הסימן 4 המופיע שלוש פעמים. הוא דומה לסימן שבקטע־הפאפירוס, שנתגלה בנחל־משמר (על־ידי המשלחת ג'. ראה להלן). המספרים מוטעמים בקווים.

— $NO\S$	4	$\kappa \varsigma \delta'$
— $EIAOY$	4	$\iota(?)\epsilon'$
EA	4	ξ'

הקו הימני של האות Λ בשורה 3 הוא מוארך. בשורה 1 של העמודה הימנית המספר הוא $26\frac{1}{4}$, שהרי האות δ מייצגת שבר, אף־כי אין בטחון בדבר. הקריאה של המספר שלפני האות ϵ בשורה 2 אינה ודאית; ונראה, שאין זאת האות I , אלא חלק של אות אחרת, רחבה יותר. לא עלה בידנו למצוא מקבילה לסימן 4. אך אפשר מציין הוא את יחידת־הדגן הידועה $artaba$. ואולי זוהי צורה מיוחדת של הסימן ψ , השכיח בפאפירוסים ממצרים.

השמות הם, רובם ככולם, עבריים, ובחלקם הניכר — מקראיים. מן הראוי

לציין את התעתיק, שהוא מתאים, בדרך-כלל, לכתוב המקובל במקורות הספרותיים, ובכלל זה בכתבי יוספוס פלאוויוס. צורתם היוונית של השמות מוד-גשת על-ידי הסופית -os.

השם Ζαχχαῖος הוא תעתיק של זכאי. הכתיב ב־א כפולה מתאים לנוהג הכללי של יוספוס. אף-כי בכתביו אין שם זה נזכר¹. בברית החדשה מצויה הצורה Ζαχχαῖος², ואילו בפאפירוסים ובכתובות — Ζαχαῖος ו-Zacheos³. בכתובת יהודית מיפו בא השם בצורת Ζαχαί⁴. Ζωσηπος — הוא התעתיק המקובל בכתבי יוספוס. בכתובות יהודיות באירופה אין זכר לצורה זו, והתעתיק הוא Ζωσηφ. כמו-כן מקובלת הצורה המקוצרת Ζωσης⁵, השכיחה ליד Ζωσηφ גם בבית-שערים. לעומת זאת מצוי Ζωσηπος⁶ בכתובות מירושלים⁵ ומצור⁶. בפאפירוסים ממצרים מופיעות צורות שונות של שם זה⁷. Ζαβανος הוא תעתיק יווני של חנן. צורה זו נמצאת בכתבי יוספוס ובכתובות⁸.

Ζησοῦς הוא הכתיב של השם ישו במקורות הספרותיים. בכתובות בית-שערים הוא בא גם בצורת Ζεσοῦς. בשתי א, נמצא בכתובות⁹. השם Μιδαῖος בא בכתובת מסוריה בצורת: Μηδέου, שהוא גניטיבוס¹⁰. גם השם Θαδδαῖος שכיח בכתובות¹¹.

1. תעתיק זה רגיל הוא. הוא מצוי גם בכתובות בית-שערים: Χωην = כוהן. וראה: N. Avigad, *IEJ*, 1955, 216. שמו של ברכוכבא מועתק בצורה Χωσιβα באחת מן האגרות היווניות. שיצאו ממפקדתו, שתתפרסם במועד מאוחר יותר.

2. ראה: לוקס יט, ב.

3. עיין: Fr. Preisigke, *NB*, s.v.; H. Wuthnow, *Die Semitischen Menschnennamen*, s.v.; *SEG*, XV, 852

4. ראה: *CIJ*, 923

5. עיין: *CIJ*, II, 1211, 1350, 1356, 1368

6. ראה: *CIJ*, II, 880. Fr. Preisigke, *NB*, s.v.

7. ראה: Wuthnow, *op. cit.*, s. v. Ζαβανου (gen.). באחת מאגרות בר-כוכבא כתוב השם בשתי v.

9. ראה: Wuthnow, *op. cit.*, s. v. Ζωσηφ (ווקאטיוס) בבית-שערים (*CIJ*, II, 1017)

10. *Ibid.*, s.v.

11. שם. על השם הזה ראה: S. Klein, *Jüdisch-Palästinisches Corpus*, p. 102

נזכר בכתובת מירושלים¹², אך צורה זו של השם אליעזר נדירה היא.

השם Ἰάκειμος (= Ἰάκιμος) מצוי בכתבי יוספוס. הוא נזכר גם בכתובת מגופנה¹³. שם זה בא גם בשורה 1 של אותו הקטע. Ἄλλος הוא, ודאי, אחת הצורות של השם עלי. בכתובות מצויה גם הצורה Ἄλλας ¹⁴, Ἑλλης (בכתובת יהודית מאיטליה¹⁵), Ἥλεος (בדרך מפטרה לעקבה¹⁶).

ברשימה השנייה של השמות (קטע 2) ראוי לציון מיוחד כתיבו של השם Ἀηούις , Ἀηουείς : השם Ἀηούις בכתבי יוספוס מצויות צורות שונות של השם: Ἀηούις , Ἀηουείας , Ἀηούις , Ἀηούις (בכתובות נתקלים אנו בצורה Ἀηούις בבית־שערים¹⁷, Ἀηουείς בירושלים¹⁸ ו־ Ἀηούις בתדמור¹⁹).

עד כה לא היה ידוע התואר Ταπεινός כשם פרטי. בכתובות נוצריות מציין הוא את מידת הענווה. לא מצאנו מקבילה לשם Ἑλληλος , אך מסתבר, שלפנינו שם עברי, שנגזר מן השורש עלי או חלל²⁰.

השמות Γαίος ו־ Γεός מצויים אף הם בכתובות מסוריה²¹. כן יש עדות אפיגראפית לשם Σέανος ²². Ἀλεξάιος הוא אחד השמות שנגזרו מן השורש Ἀλεξε ²³, אך צורה זו לא היתה ידועה עד עכשיו.

12. *CIJ*, II, 1337.

13. *CIJ*, II, 1172.

14. ראה: Wuthnow, *op. cit.*, s.v.

15. *CIJ*, I, 322.

16. ראה: J. T. Milik, *Syria*, 1958, 250.

17. *CIJ*, II, 1151.

18. *CIJ*, II, 1340.

19. *CIJ*, II, 820, משנת 212 לספחה"נ.

20. ראה: Wuthnow, s.v.

21. ראה: Wuthnow, s.v. אך ראה להלן עמ' 73.

22. Wuthnow, s.v.; R. Canova, *Iscrizioni e monumenti protocristiani del paese di Moab*, 1954, 317: $\text{Ἐνθα κε[ι]τε Ἀγεσίλαος Σαιάνου}$

23. ראה: Fr. Bechtel, *HP*, 33–34.

Σειμαῖος הוא. ללא ספק, תעתיק יווני של השם שמע, או שם אחר, שנגזר משורש זה. צורה דומה מופיעה בכתובת מסוריה²⁴.

ב. הפאפירוס מנחל-משמר

באחת ממערות נחל-משמר נמצא קטע אחד של פאפירוס, כתוב משני צדדיו, וכן כמה רצועות צרות עם שרידים של כתב, שאינם ניתנים לקריאה. הפאפירוס, שצבעו צהוב-חום בהיר, נשתמר יפה. הוא דק מאוד ואינו נופל באיכותו מזו של הפאפירוסים מנחל-צאלים. הכתב שעליו נרשם בדיו שחורה. גבהו של הקטע 85 מ"מ ורחבו 75 מ"מ.

Recto (לוח כ"ג, 8)

בחלקו העליון של הקטע שרדו עקבות מטושטשים של אותיות, בעוד שבחלקו התחתון, הרחב יותר, אפשר לקרוא כמה מלים. הכתב מצטיין בפינו ובצורה הריגולארית של האותיות. אף פאפירוס זה נכתב בידי סופר מנוסה במלאכתו. הכתב הוא קורסיבי, אך האותיות אינן מחוברות, פרט לאות α , המתחברת עם θ ו- ϵ . האות Λ היא קורסיבית בהתחלת השורה (סוף מלה) ואונקיאלית במלה $\alpha\delta\epsilon\lambda\phi\acute{o}\varsigma$ שבשתי השורות. ראינו, שתכונות אלו אפייניות הן לכתב של הקטעים מנחל-צאלים. עובדה זו עשויה לשמש הוכחה להנחה, שמוצאם של כל הקטעים הוא ממשד אחד. אף תכנם מעיד על מוצאם המשותף.

— $\theta\iota\alpha\ \Phi\epsilon\acute{\iota}\lambda\omega\nu\omicron[\varsigma]\ \alpha\delta\epsilon\lambda\phi\acute{o}\varsigma$

$E\iota[o]\acute{\upsilon}\delta[\alpha\ ?]\ \alpha\delta\epsilon\lambda\phi[\acute{o}\varsigma]$

בהתחלת השורה השנייה נשתמרו שרידים בלתי-ברורים של כתב. מס-תבר, שברשימה מופיעים גם שמות האבות. בשורה 1 ניתן להשלים את השם Ματθία (גניטיבוס?), שהוא תעתיק יווני של מתתיהו. צורה זו רגילה בכתבי יוספוס. לא מן הנמנע הוא, שהקו לפני האות θ הוא שריד של T . בשורה השנייה לא נשתמר השם הראשון, אך אין ספק, ששם האב היה יהודה. ליד שני השמות באה התיבה $\alpha\delta\epsilon\lambda\phi\acute{o}\varsigma$, שנתקלנו בה בקטעים הקודמים. להלן נדון במשמעותה.

Verso (לוח כ"ג, 9)

בצד זה של הפאפירוס מופיע ארבע פעמים הסימן 4 ומימינו מספרים.

24. ראה: Wuthnow, s.v. Σιμεῖος.

ב. ליפשיץ

אפשר להניח בוודאות, שבכל שורה קדם לו שם. גם הקטע שלפנינו הוא שריד של רשימה מסוג הרשימות מנחל-צאלים, שבאחת מהן נמצא גם הסימן 4. בשורה 1 רשום מימין לסימן המספר βλ' — 32. בשורה 2, שבינה לבין קודמתה מפריד רווח ניכר, אין המספר ניתן לקריאה; ואילו בשורה 3 כתוב, כנראה, εϵ' — 15. בשתי השורות האחרונות נשתמרו גם שרידים בלתי-ברורים של שמות. כן ניכרים שרידי-כתב בחלקו העליון של הקטע. האותיות משמאל הן, כנראה, IN, ואילו מימין — Δ. אותיות אלו מוטעמות בקו. נראה, שהסימן 4 מציין, כאמור למעלה, את מידת היבש, שהיתה נהוגה במצרים — artaba.

משמעות הכינוי ἀδελφός

המלה ἀδελφός במובנה זה לא נמצאה עד עכשיו בשום תעודה יהודית. בקטעים הנדונים אין הכוונה לנוסחה "אחינו בני-ישראל", אך לעומת זה ידוע, שהכינוי "אח" היה בשימוש בקהילות היהודיות-הפאגאניות של המאמינים ב-Θεὸς ὑψίστος²⁵ והיה מקובל גם אצל הנוצרים. ברי, שלתואר זה הוראה דתית-מוסרית. גם השם Ταπεινός רומז לתכונה מוסרית או לאידיאל מוסרי²⁶. מן הראוי לציין, שבאחת האיגרות היווניות, שיצאו ממפקדת בר-כוכבא, מכנה הכותב את המוען בתואר זה, ואף חייליו של בר-כוכבא נקראים באיגרת זו "אחים". כאן עדות ברורה לאפיו המיוחד של צבא זה, שהיווה, כנראה, מעין אגודת-אחים, ואולי הלך בעקבות כת האיסיים, שדגלו ברעיון האחוה וחיו בתנאים של שיתוף מלא. גם בכתביהם של ההיסטוריונים היווניים קאסיוס דיו ואבסביוס מרומזות בחינות חברתיות מסוימות של המרד²⁷. הגילויים של המשלחות, שחקרו את האיזור מאז שנת 1952²⁸, ובעיקר באביב 1960, מוכיחים ללא צל של ספק, שהמערות בסביבה זו שימשו, אחרי

25. ראה: F. Cumont, *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra*, I, 1899, 318, no. 4

26. התואר נמצא בכתובות נוצריות. והשווה: : MAMA, III, 527 (Corycos); Σωματοθίξι [δ]ιαφέρουσα Κόωνος τα[πι]νοῦ; Inscr. Syrie, 478 (a. 572): ἐπὶ τοῦ ταπεινοῦ Συμεώνου

27. נשוב לדון בעדויות אלו ובמשמעות הכינוי ἀδελφός עם פרסום שתי האיגרות היווניות, שהוזכרונן למעלה.

28. ראה: R. de Vaux, *RB*, 1953, 245–267

דיכוי של מרד בר-כוכבא, מקום-מקלט ללוחמים ולתושבים, שנמלטו מבתי-הם מפני רדיפות הצבא הרומאי. פליטים אלה הביאו עמם את התעודות, ששרידיהן נתגלו במערות. נראה לנו, שהשימוש בתואר ἀδελφός מוכיח, שהתעודות הגדונות הן מתקופת שלטונו של בר-כוכבא ונכתבו באחד ממשרדיו, שהרי אפיין הרשמי הוא בחזקת ודאות. לצערנו, מקוטעות הן עדויות אלו מדי, ולא נוכל לצייר על-פיהן תמונה מלאה של ארגון הצבא והמדינה בימי המלחמה ברומאים.

מי הם "אחים" אלה? אין אפשרות לתת תשובה בטוחה על שאלה זו, אך מסתבר, שלפנינו תעודות של ארגון דומה לכת האיסיים, כאמור. כן ניתן לשער, שהתואר "אח" הוענק לבעלי דרגה מסוימת בארגון, שאפשר היה לזכות בה רק לאחר מבחנים שונים, שבהם נדרשו לעמוד האיסיים. ואפשר יש למצוא בסיפורים על הדרישות, שהציג בר-כוכבא לחייליו, הד למבחנים אלה.

העלינו, כמובן, השערות בלבד, שכן מצבם של קטעי-הפאפירוסים אינו מאפשר לקבוע את העובדות לאשורן. כן מקשה על הבנת הדברים אי-הוודאות לגבי משמעות הסימן 4 וקבוצת-האותיות ΕΙΩΓΙ, החוזרת כמה פעמים בקטעים השונים. אמנם למרות קשיים אלה אין לפקפק בהנחה, שהתעודות הן מימי שלטונו של בר-כוכבא, הואיל ולפי ידיעות שברשותנו שימשו המערות במדבר-יהודה מקלט לפליטי-חרב²⁹.

ועוד הערה אחת: קאסיוס דיו, שהזכרנוהו למעלה, מספר על הנכרים, שהצטרפו למלחמה ברומאים מתוך כוונה לקבל חלק בשלל³⁰. נראה, שמוצאם של אנשים אלה, שנספחו אל צבא בר-כוכבא, היה מדלת-העם של הערים היווניות ומן העבדים שברחו מאדוניהם. הם הצטרפו למלחמת-השחרור של היהודים בתקווה, שבעקבותיה יבוא הקץ לסבלם. לא מן הנמנע, שהשמות הלועזיים המועטים שברשימותינו הם של נכרים, והשם Γαίος למשל, אינו אלא תעתיק של השם הרומאי Gaius.

תגליות נוספות עשויות לסייע למציאת פתרון לשאלות הנזכרות, ובכללן לעניין ארגון צבאו של בר-כוכבא.

Ibid., 254. 29

30. חלק זה של תיאורו של דיו קאסיוס הגיע אלינו בעיבודו של כסיפלינוס (ספר LXIX, פרק 13).